

II. Biserica și Școala/ The Church and the School

Contribuții la istoria învățământului în orașul Lipova (sec. XV-XVIII)

Contributions to the History of Education in the Town of Lipova (centuries XV-XVIII)

Sorin Bulboacă,
Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" din Arad

Abstract

The study aims to present the history of education in Lipova over several centuries (XV-XVIII). In Lipova worked several schools in the Middle Ages, including the Turkish occupation, and many young people in the city studied at the universities of Vienna and Krakow in centuries XVI - XVII. In the eighteenth century, Romanian Orthodox schools have contributed to the education of nation but also in Lipova and Radna, Șoimoș. Teachers have taken new teaching methods (German methods).

Key Words: *school, education, religion, teacher*

Scopul studiului este de reconstitui, pe baza izvoarelor și a literaturii de specialitate, istoria învățământului în orașul Lipova, în Evul Mediu și epoca premodernă (secolele XV-XVIII).

În Evul Mediu, învățământul a fost organizat pe baze confesionale, în funcție de specificul fiecărei confesiuni funcționând în Banat școli catolice, ortodoxe și reformate. Limba de predare, în veacurile XI-XVI a fost limba latină, limba culturii în Transilvania și Regatul Ungariei. În școlile din Lugoj, Orăștie, Caransebeș, Lipova și Arad au predat dascăli de mare valoare, umaniști români care au publicat opere didactice și științifice remarcabile, integrându-se în cultura umanistă europeană din epocă¹.

În veacul al XV-lea, mai mulți tineri din orașul Lipova studiază în universități prestigioase din Europa (**Viena, Cracovia, Padova**). Dar numai tinerii provenind din familii înstărite puteau frecventa studii universitare,

¹ Sorin Bulboacă, *Școli catolice în Banat în Evul Mediu*, în Cristian Bențe (coord.), *Istorie, cultură și societate- volum omagial dedicat istoricului Selean Ioan Boia*, Editura "Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2014, p. 30.

întrucât la taxele de studii, destul de ridicate, se adăugau cheltuielile de întreținere și procurarea cărților manuscrise și imprimate. În general, cele mai costisitoare erau studiile de medicină, drept și teologie, comparativ cu facultățile de arte liberale².

Faptul că mulți tineri din Lipova studiază la universități din Europa Centrală, în veacurile XV-XVI, presupune implicit **funcționarea unei școli în oraș, în limba latină**, buna cunoaștere a latinei medievale fiind o condiție esențială pentru a audia cursuri la instituții faimoase de învățământ superior.

Astfel, în 1414, Christianus Lodie era student la Universitatea din Viena³. La aceeași universitate, din Viena, frecventează cursurile în anul 1421 Petrus și Gerhardus din Lipova⁴, iar în 1424 Petrus Johannes⁵; în anul 1437, la Viena erau studenți Michael și Valentinus⁶; în același centru universitar sunt menționați Maternus Andreas (în 1441)⁷, Wenceslaus de Lippa (în 1443)⁸, Egidus Lucas (în 1445)⁹, Benedictus Petri (în 1449¹⁰ și 1451¹¹), Paulus Petri și Thomas Johannis (în 1494)¹² și Georgius (în 1498)¹³.

La Facultatea de arte liberale din cadrul Universității din Viena, în anul 1451, Benedictus de Lippa (Lipova) a susținut un ”*examen determinatum seu baccalariandorum*”, adică un test preliminar condus de un magistr, acre acoperea domeniile gramaticii și logicii, având o mare importanță pedagogică, fiind o modalitate de evaluare a gradului în care cursanții stăpâneau, în primul rând, limba latină, apoi argumentarea, elocința și retorica¹⁴. În urma examenului de bacaluareat, studentul avea dreptul de a preda, fiind supervizat de un magistr, dar mulți tineri nu mai continuau studiile universitare, îndeosebi din rațiuni materiale¹⁵. Michael de Lippa

² Dragoș Lucian Țigău, *Noi informații despre prezența bănățenilor la Universitatea din Viena (sec. XIV-XVI)*, în ”Banatica”, vol. 20, 2, Reșița, 2010, p. 50-51.

³ Sándor Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Budapest, 1976, p. 241.

⁴ *Ibidem*, p. 241, 315.

⁵ *Ibidem*, p. 315.

⁶ *Ibidem*, p. 210, 295.

⁷ *Ibidem*, p. 225, 543.

⁸ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 58

⁹ Sándor Tonk, *op.cit.*, p. 257.

¹⁰ *Ibidem*, p. 213.

¹¹ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 59.

¹² Sándor Tonk, *op.cit.*, p. 312, 338.

¹³ *Ibidem*, p. 239.

¹⁴ Dragoș Lucian Țigău, *op. cit.*, p. 52.

¹⁵ *Ibidem*, p. 54.

(Lipova) a urmat cursurile Universitatea din Viena, apoi cursurile Facultății de Drept a Universității din Padova (Italia- menționat în 1442), unde a obținut doctoratul în științe juridice în anul 1448¹⁶.

Spre spațiul cultural polonez, spre universitatea din **Cracovia** s-au orientat mai mulți studenți din Lipova: Petrus Fabiani (menționat în 1457)¹⁷, Michaelis Achyady (în 1465)¹⁸, Barnabas Alberti (în 1468)¹⁹, Valentynus Georgii și Ladislau Alberti (în 1469)²⁰, Mathias Ladislai (în 1478)²¹ și Bartholomeus Matei și Ambrisius Nicolai (în 1483)²².

Intenția principelui Sigismund Bathory de a înființa un colegiu catolic în **Lipova** s-a dovedit a fi un proiect nerealizabil, din cauza permanentei amenințări turcești și a dificultăților financiare de a susține o școală în acel mediu, parțial ”eretic”, parțial ortodox²³. La Lipova, la începutul veacului al XVII-lea, în 1607, este menționată o **școală** (*schola literalia*), localizată pe strada Timișoara, numită și strada Mănăstirii, probabil o școală a conventului franciscan din oraș²⁴. Nu cunoaștem disciplinele predate în școala din Lipova.

Documentul nu menționează disciplinele studiate în această școală și nici numele dascălilor. Documentele din epocă menționează casa din Lipova a lui **Iacob Literatul** de Alba Iulia, un intelectual format în școala capitulară din Alba Iulia, îndeplinind funcția de tricesimator (încasator al vămii) și prefect al ”portului” pentru transportul sării la Vărădia de Mureș²⁵. Un Ștefan Literatul, familiar al căpitanului cetății Lipova, Ioan Lugasi,

¹⁶ *Ibidem*, p. 56 și 58.

¹⁷ Sándor Tonk, *op.cit.*, p. 317.

¹⁸ *Ibidem*, p. 213.

¹⁹ *Ibidem*, p. 211.

²⁰ *Ibidem*, p. 275, 343.

²¹ *Ibidem*, p. 190.

²² *Ibidem*, p. 201, 202.

²³ Adrian Magina, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă și Islam în Banat (1500-1700)*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj – Napoca, 2011, p. 137-138.

²⁴ Idem, *Lipova at the beginning at the 17th century. Documentary contribution*, în *Itinerarii istoriografice*, vol. îngrijit de Dumitru Țicu și Rudolf Graf, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj – Napoca, 2011, p. 301, precum și Anexa II, p. 305: ”...ab alia vero partibus Schola literalia vicinatur in platea Thomosvar alias Monosthor ucza vocata, in comitatu Orodienzi existente habitam ...”.

²⁵ *Ibidem*, p. 305, Anexa II: ”...una domus egregii Jacobi Literati Aythoni de Alba Iulia...” (8 aprilie 1607); p. 308, Anexa V: ”...egregii Jacobi Literati Aythoni, certarum tricesimatorum nostrarum Transylvanarum superintendenti et portus Varadgiensis praefecti...” (26 iunie 1607).

este dăruit de principele Transilvaniei cu o casă în Lipova, localizată pe Strada Sârbească²⁶.

În timpul ocupației turcești, în veacurile XVI și XVII, în orașul Lipova au funcționat 7 școli elementare (Victor Țârcovnicu²⁷) numite *mektebe*²⁸ și, probabil, unele școli medii la fel ca cele din Timișoara și Cenad. Astfel, în orașul Lipova, în perioada otomană, în veacul al XVII-lea, funcționa și o **medrese** (școală superioară de teologie), care poseda o sală mai mare pentru cursuri și rugăciune, uneori deschisă spre o curte, iar elevii locuiau în apropierea școlii, în mai multe chilii, în fața cărora se întindea, de jur –împrejur, un culoar acoperit, deschis spre curte. Deseori, atât chiliile elevilor, cât și coridorul erau acoperite cu mai multe cupolete, într-un colț al incintei fiind așezate latrinele²⁹.

Odată cu noua stăpânire habsburgică, în Lipova, la începutul veacului al XVIII-lea, se reînființează școala elementară catolică, în contextul creșterii numerice a comunității catolice³⁰.

Este însă dificil de precizat **momentul exact al înființării primei școli elementare românești din Lipova**, în contextul opiniilor divergente exprimate în literatura de specialitate. Chiar Victor Țârcovnicu se contrazice, susținând, alternativ, două date diferite: 1730³¹ și 1735³². Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi consideră anul 1735 ca fiind momentul înființării școlii cu predare în limba germană din Lipova³³. Conform unor situații statistice ale școlilor ortodoxe din Episcopia Timișoarei, întocmite în anul 1770, școala românească din Lipova și-ar avea începuturile în anul 1737³⁴.

²⁶ *Ibidem*, p. 312, Anexa IX (din 29 iunie 1607).

²⁷ Victor Țârcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, 1978, p. 43.

²⁸ Relatarea lui Evlia Celebi, în ****Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p.507 : "...Sunt șapte școli (mekteb-uri) pentru copii..."

²⁹ Csorban Ferenc, *Arhitectura religioasă în Vilaietul Timișoara*, în "Satu Mare. Studii și comunicări", Seria Istorie-etnografie – artă, nr. XVII-XXI/2 (2000-2004), Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005, p. 16, 25.

³⁰ Stelean Ioan Boia, *Lipova- istorie și administrație (sec. XVIII-XIX)*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, p. 16.

³¹ Victor Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 74.

³² Idem, *Contribuții la istoria învățământului din Banat (1780-1918)*, București, 1979, p. 27.

³³ Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Editura Junimea, Iași, 1979, p. 35.

³⁴ Ioan Dimitrie Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, p. 333.

Istoricul și pedagogul Vasile Popeangă apreciază că școala românească din Lipova exista din **1737**, pe baza unui raport al administrației districtului din 22 noiembrie 1770, care afirma categoric că școala din Lipova funcționa de 33 de ani (1737)³⁵.

Dar conscripția din anul 1758 a eparhiei Timișoarei ne oferă informații despre activitatea școlară a unor dascăli Lipova. În anul 1758, în localitatea Ususău se afla preotul Dimitrie Marianovici de 45 ani care învățase carte la Lipova cu magistrul Rake (Racu). Dacă luăm în considerare vârsta preotului ortodox în anul 1758, înseamnă că el beneficiase de instrucție în Lipova cel puțin cu trei decenii în urmă, deci în jurul anului 1730. Același dascăl din Lipova l-a pregătit și pe preotul Gheorghe Popovici din Mănăstur, originar din părțile arădene. Magistrul Reke (Racu) a pregătit mulți din preoții din satele de pe valea Mureșului, în primele decenii ale veacului al XVIII-lea³⁶.

Cu activitatea de pregătire a tinerilor pentru preoție se ocupa și protopopul Rista din Lipova, care l-a instruit pe preotul Petru Popovici, care avea 44 de ani în 1758, deci el fusese școlarul protopopului Rista cu 20-25 de ani înainte³⁷.

În spiritul veacului Luminilor, în Imperiul Habsburgic, școala este scoasă de sub controlul exclusiv al Bisericii, cum era în Evul Mediu, fiind pusă sub controlul statutului, devenind o problemă politică. Conținutul învățământului suferă modificări radicale, în sensul laicizării și al orientării spre caracterul realist și practic. Începe să prindă contur, tot mai mult, **ideea de luminare a maselor**, prin intermediul școlilor primare din sate (învățământul popular). În anul 1763, Curtea din Viena a cerut episcopilor ortodocși să se ocupe de educația locuitorilor. În 20 mai 1771, a apărut Normal- Patentul cu referire la învățământul românesc și sârbesc atât din Banatul cameral cât și din granița militară, lege prin care se hotăra înființarea de școli elementare sau triviale în toate localitățile. Copiii din familiile ortodoxe aveau voei să frecventeze școlile catolice din Banat, care erau în general germane³⁸.

În anul 1774, Teodor Iancovici a alcătuit un proiect de dezvoltare a școlilor din districtul Lipova. Din proiect reiese că s-a propus construirea unor localuri de școală în satele Ususău, Bruznic, Ohaba, Belotinț, Vizma,

³⁵ Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721-1821)*, Arad, 1974, p. 137.

³⁶ Pavel Vesa, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013, p. 34.

³⁷ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 74.

³⁸ Stelean Ioan Boia, *op. cit.*, p. 15.

Chizdia, Cuvejdia, Stanciova, Pojoga, Căpâlnaș, Birchiș, Bata, Alioș și Sânnicolaul Mic³⁹. Proiectul lui Teodor Iovanovici nu s-a materializat, nefiind aprobat de oficialitățile austriece.

Din recensământul efectuat în 16 septembrie 1777, reiese că în protopopiatul ortodox al Lipovei funcționau 5 școli, la Lipova, Căpâlnaș, Cuveșdia, Sânnicolaul Mic și Chesinț⁴⁰. Școlile erau întreținute de comunitățile locale, nobilii contribuind doar în rare cazuri la constituirea fondului școlar și la construirea localului de școală. Dacă școala nu avea local sau nu se putea construi din cauza fondurilor insuficiente, cursurile se desfășurau într-o casă închiriată sau în locuința învățătorului⁴¹.

În anul 1768, a fost înaintată episcopului ortodox al Timișoarei o situație a clerului eparhial și a școlilor existente la acea dată. Conform acestor date, provenite și ele din surse arhivistice, rezultă că în districtul Lipovei funcționau 3 școli cu 40 de elevi, unde predau 3 învățători, 2 dascăli fiind sârbi și unul român, care asigurau învățarea scrisului, cititului și socotitului⁴².

În anul 1770, școala primară din Lipova era frecventată de 30 de copii iar salariul anual al dascălului era în același an (1770) de 80 florini, plătiți de părinții elevilor, care suportau și cheltuielile de cumpărare a lemnelor de foc și a lumânărilor. Administrația orașului îi asigura învățătorului o casă în care locuia și în care se derula și procesul de învățământ⁴³. În anul 1773, în orașul Lipova a fost construit un nou local pentru școală iar învățătorul Moise Petrovici era salarizat, începând cu 1 martie 1774 cu 100 florini anual și 12 stânjeni lemne de foc. În anul 1774 școala din Lipova este numită ”capitală” sau principală, unde similar cu alte școli din Caransebeș, Luhoj și Timișoara, învățământul trebuia să se desfășoare conform normelor noi în vigoare și a metodelor pedagogice propagate de Felbiger⁴⁴. Conform dispozițiilor în vigoare, o școală ”capitală” trebuia să fie prevăzută cu 2-3 învățători, un catihet care să învețe copiii, pe lângă scris, citit și socotit și noțiuni elementare de limbă latină, geografie și istorie⁴⁵.

³⁹ Detalii la Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 77-78.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 78.

⁴¹ *Ibidem*, p. 93.

⁴² Victor Țircovnicu, *op. cit.*, p. 84, 88-89.

⁴³ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 137.

⁴⁴ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 156.

⁴⁵ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774-1805*, București, 1966, p. 27-28.

Istoricul Stelean Ioan Boia consideră că, în jurul anului 1774, s-a mai înființat o școală elementară în Lipova⁴⁶, presupunere sugerată de un document dat la Timișoara în 1774, dar editat doar sub forma unui rezumat, ce cuprinde lista școlilor primare nou înființate în Banat în 1774, cu numele învățătorilor și retribuția acestora⁴⁷.

După încorporarea Banatului, din punct de vedere administrativ, în regatul Ungariei (în 1778), școlile primare din regiune au intrat sub prevederile legii **Ratio Educationis (1777)**, după care au funcționat, în linii generale, până în anul 1868. **Ratio Educationis** introducea noi discipline de învățământ în școlile elementare: desenul, economia casnică, de câmp, istorie naturală, fizică, geografie etc. Se prevedea ca fiecare să se instruiască în limba maternă, prin învățători pricepuți, iar învățământul elementar urma să fie unic, egal pentru toți, indiferent de religie și stare socială. Învățătorul era numit de către organele statului fără amestecul forului bisericesc, în fiecare parohie urmând să fie organizată o școală⁴⁸.

Numărul elevilor de la școala primară din Lipova a crescut considerabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul veacului al XIX-lea. În anul școlar 1788-1789, la școala ortodoxă din Lipova erau înscriși 62 de elevi, din care 22 frecventau regulat școala. În anul școlar 1791-1792, erau înscriși 52 de elevi, din care 26 frecventau regulat școala. Același număr de elevi (52) erau înregistrați în cataloage și în anul școlar 1795-1796. În anul 1801-1802 la școala primară din Lipova erau înscriși 80 de elevi, din care 58 frecventau regulat școala⁴⁹.

În anul școlar 1807-1808, directorul Grigore Obradovici a vizitat școlile naționale din Banat și a alcătuit un "darium" în care a menționat sumare observații despre școlile inspectate. La Lipova, Grigore Obradovici a constatat prezența unui număr de 115 elevi care "sunt inventivi, primesc o bună educație"⁵⁰.

În tabelul școlilor elementare înființate în 1786 prin decizia Comisiei aulice este menționată și cea din **Radna**. Conscripția din anul 1791 consemnează informația că activitatea școlară se desfășura într-o casă închiriată. Salariul învățătorului Sava Popovici era de 120 de florini anual. Cursurile școlii primare din satul Radna, din apropierea Lipovei, erau frecventate și de copii din Șoimoș și Odvoș, care în documentele școlare ulterioare apar ca fiind școli independente. Învățătorul Petre Georgevici a

⁴⁶ Stelean Ioan Boia, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁷ Ioan Dimitrie Suciu, Radu Con tinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 340.

⁴⁸ Stelean Ioan Boia, *op. cit.*, p. 15-16.

⁴⁹ Victor Țircovnicu, *op. cit.*, p. 158.

⁵⁰ Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 138.

fost trasferat în 1799 de la școala din Sâmbăteni la școala din **Șoimoș**, ceea ce indică existența unei activități școlare organizate. În anul 1796, școala din Radna avea un local propriu (o sală de clasă) iar salariul învățatorului era de 100 florini anual și lemne de foc. Aceeași leafă (100 florini) avea și învățatorul din Șoimoș. Fiecărui învățator – din Radna și Șoimoș- i se repartizaseră câte 4 lanțuri de pământ⁵¹.

Învățătorul din Banat și părțile Aradului, în secolul al XVIII-lea, nu mai este un slujbaș al bisericii ci un slujbaș al comunității care îl plătește pentru instruirea copiilor. Formarea, pregătirea învățătorilor români de la începutul secolului al XVIII-lea s-a realizat în vechile centre mănăstirești sau prin ucenicie făcută pe lângă un dascăl necunoscut, care iniția sumar în arta predării pe tânărul aspirant la treapta dascăliei. Procedeu de pregătire a dascălilor pe lângă un alt învățator s-a menținut până spre sfârșitul secolului pentru satele de pe valea Mureșului⁵².

Această formă de pregătire a învățătorilor nu corespundea însă tendințelor de modernizare a școlii promovate de absolutismul luminat. De aceea, împărăteasa Maria Tereza (1740-1780) a decis în anul 1774 înființarea unei școli normale, care să funcționeze la Bratislava. O școală normală avea 4 clase în structura ei și dispunea de 4 învățători. În școlile normale se predau și predau și cunoștințe de istorie, geografie și geometrie. În câteva decenii, școlile normale au devenit centre de inițiere metodică a viitorilor învățători, care asistau la lecțiile învățătorilor titulari ai școlii iar ulterior țineau i ei lecții de probă. Pregătirea învățătorilor în cadrul școlilor normale reprezenta un element de progres în dezvoltarea învățământului⁵³.

În același timp, apar noi idei pedagogice, promovate de didactica lui Ioan Ignățiu Felbiger, prin intermediul cărții publicate în anul 1775, **Metodenbuch fur deutsche Sculen**. Între anii 1774-1779, la Timișoara s-au desfășurat cursuri pentru perfecționarea învățătorilor din Banat, inclusiv din Lipova, pentru însușirea noilor elemente de didactică. Ideile pedagogice difuzate în aceste cursuri se refereau la metodele noi, a căror introducere în școală se urmărea: metoda simultană, metoda literelor inițiale și metoda tabelară. Aceste noi metode educative au fost aplicate în practica școlară de Frederic Hahn, când era inspector școlar la Berlin, în perioada 1753-1759 (metoda tabelară și metoda literelor inițiale). Directorul școlilor bănățene, Teodor Iancovici, a tradus din din limba germană manualul de didactică

⁵¹ *Ibidem*, p. 165-166.

⁵² *Ibidem*, p. 199-200.

⁵³ *Ibidem*, p. 200-201.

elaborat de Felbiger, pentru a promova în rândul dascălilor români noile idei și metode pedagogice⁵⁴.

În anul 1777, Teodor Iancovici a condus la Timișoara un curs de pregătire a învățătorilor, urmat de 17 dascăli. Din rapoartele lui Teodor Iancovici, se remarcă faptul că numărul cursanților a crescut la 80, printre aceștia fiind, probabil, și învățători ai școlilor din Lipova⁵⁵.

La începutul veacului al XIX-lea, școala românească din Lipova s-a integrat în mișcarea națională a românilor din părțile Aradului, iar învățătorii și directorul local al acestei școli, Lazăr Roșu, au sprijinit lupta dusă de Moise Nicoară pentru afirmarea politică a românilor din Transilvania, Banat și părțile vestice⁵⁶.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 201-204.

⁵⁵ Vasile Popeangă, *Preparandiile românești din Transilvania*, în "Ziridava", XII, Arad, 1980, p. 529-530.

⁵⁶ Nicolae Roșu, *Formarea conștiinței naționale și începutul luptei de emancipare națională*, în ****Aradul permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 207.